

A MAGYARORSZÁGI NÉPESSÉG ISKOLÁZOTTSÁGÁNAK TERÜLETI VISZONYAI

BECSEI JÓZSEF⁹

REGIONAL DIFFERENCES IN THE EDUCATIONAL LEVEL OF THE HUNGARIAN POPULATION

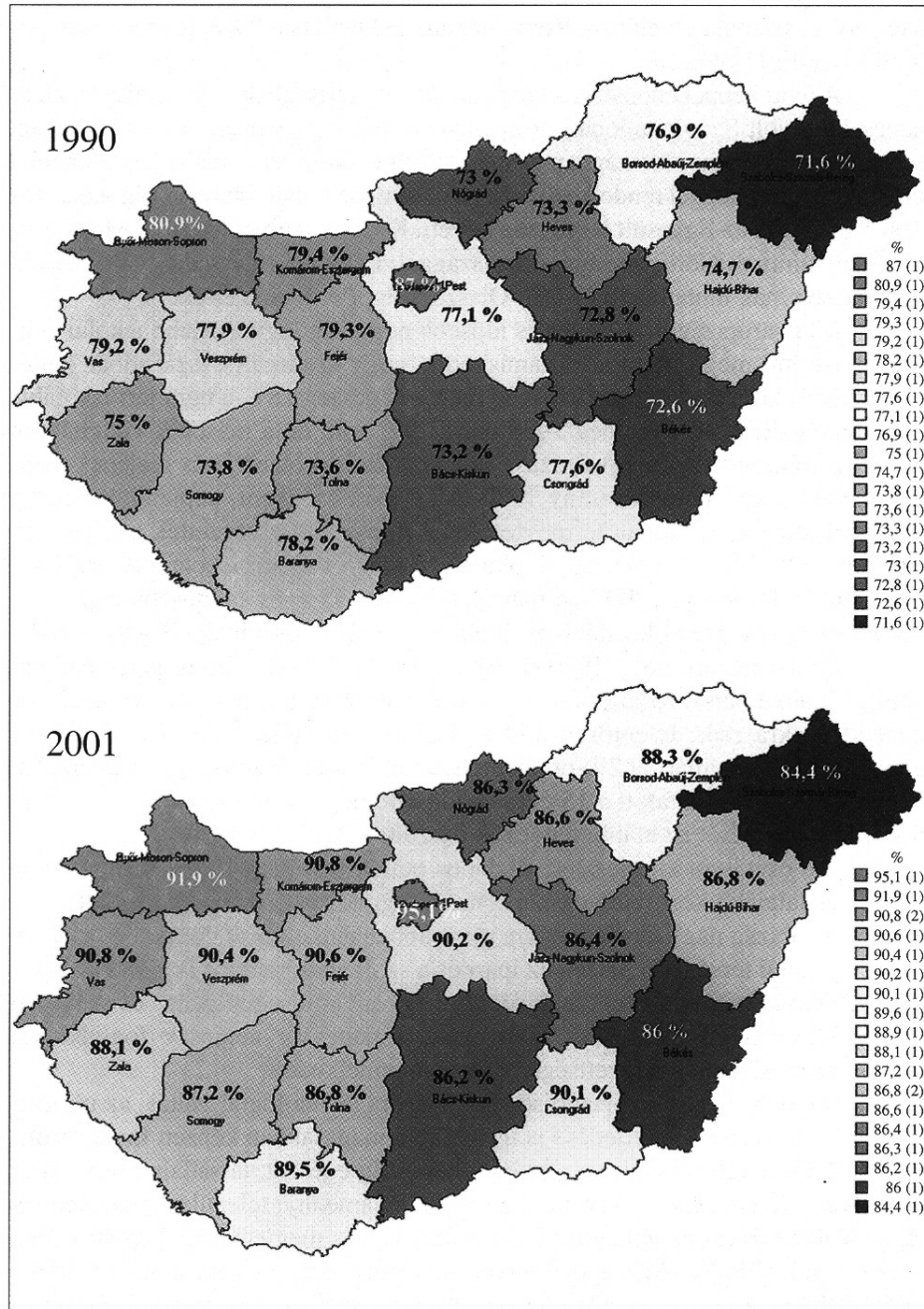
Abstract: Nowadays there are large regional differences in the educational level of the Hungarian population by regions and settlement hierarchy. The educational level is higher in the towns, and also in the agglomeration of Budapest, the area near the Danube, in the industrial area of Central-Transdanubia, in the industrial area near Miskolc and Pécs and in the touristical area near Lake Balaton. Settlements near the large higher educational centres have also higher educational level. The population of the zones with small villages of the hilly areas of Hungary and the zone with tanya-s (scattered farms) of the Alföld (Eastern Hungary) have lower educational level.

Magyarországon a 7 éves és idősebb népesség legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlása arról tanúskodik, hogy az elmúlt évszázadban hatalmas fejlődés következett be. 1910-ben még a népesség 18%-a nem járt iskolába, tehát analfabéta volt, s ez még 1930-ban is 9% volt, de a második világháború után az iskolaszervezet megváltozása és a kötelező iskolába járás idejének meghosszabbítása közepette az arány 1980-ig 1,7%-ra csökkent, napjainkban pedig 1% körül mozog. 1930-ban természetesen a 8. osztályt (*1. táblázat*) elvégzettek aránya igen alacsony volt (7,4%), aminek egyik oka a 6 osztályos elemi iskola léte, vagyis a rövid tankötelezettség. 1990-ben már 32,0%, de a 15 éves és idősebb népességnek 78,1%-a végezte el legalább az általános iskola 8. osztályát (*1. ábra*).

1. táblázat A 7 éves és idősebb népesség legmagasabb iskolai végzettsége
Table 1 The educational attainment of the population of Hungary older than 7

Év	Összesen	Általános iskola (osztály)					Középfokú szakmunkásképző, szakiskola	Középiskola	Felsőfokú iskola
		0	1-3	4-5	6-7	8			
1930	7 451 251	9,0	15,5	26,0	38,5	7,4	-	2,6	1,1
1941	8 225 493	7,2	12,4	23,9	43,7	9,6	-	2,2	1,1
1949	8 095 733	5,7	12,0	19,9	44,4	13,6	-	3,3	1,2
1960	8 737 124	4,0	10,9	16,5	39,9	21,7	-	5,1	1,9
1970	9 366 046	2,4	8,0	12,2	31,6	28,5	4,8	9,4	3,2
1980	9 512 019	1,7	7,1	9,2	23,0	29,7	9,7	14,5	5,1
1990	9 513 243	2,0	5,6	6,9	16,7	32,0	13,0	16,2	7,6
2001	9 474 209	0,5	5,6	4,4	9,3	24,2	22,3	21,8	11,9

⁹ Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. 6722 Szeged, Egyetem u. 2.
E-mail: becsei@geo.u-szeged.hu

1. ábra A 15-X éves népesség általános iskolai végzettsége 1990 és 2001-ben
 Figure 1 The primary school attainment of the population older than 15 in 1990 and 2001

Ez azt jelenti, hogy 1920 és 1990 között a 15 éven felüli népesség képzettségi indexe hatszorosára nőtt, s e növekedés 95%-a a második világháború utáni időszakra esik. Jelentősen nőtt a középiskolai végzettséggel rendelkezők aránya, s 1990-ben már 29,2%-ot jelentett (2. táblázat), a felsőfokú végzettséggel rendelkezőké pedig 10,1%-ot mutatott a 15 éves és idősebb népesség körében. A képzettségi szint növekedését az alábbi tényezők mozdították elő:

- a 8 osztályra kiterjesztett általános tankötelezettség bevezetése nyomán a fiatalabb korosztályok képzettsége ugrásszerűen megemelkedett;
- az ország nagy térségei egyre gyorsabban alakultak át dominálónan agrárjellegű térségből, hiszen az ipari és a szolgáltató szektor is gyors növekedést mutatott, s ezek az ágazatok nagy mennyiségű közép- és szakipari képzettségű munkaerőt igényeltek; a népesség nemcsak foglalkozást cserélt, hanem képzettsége is gyorsan emelkedett;
- a mezőgazdaság korszerűsödése, a gyors technológiai váltás, az iparszerű módszerek elterjedése is igényelte a magasabban képzett munkaerőt.

2. táblázat A 15-X éves népesség iskolai végzettsége 1990-ben és 2001-ben
Table 2 The educational attainment of the population of Hungary older than 15 in 1990 and 2001

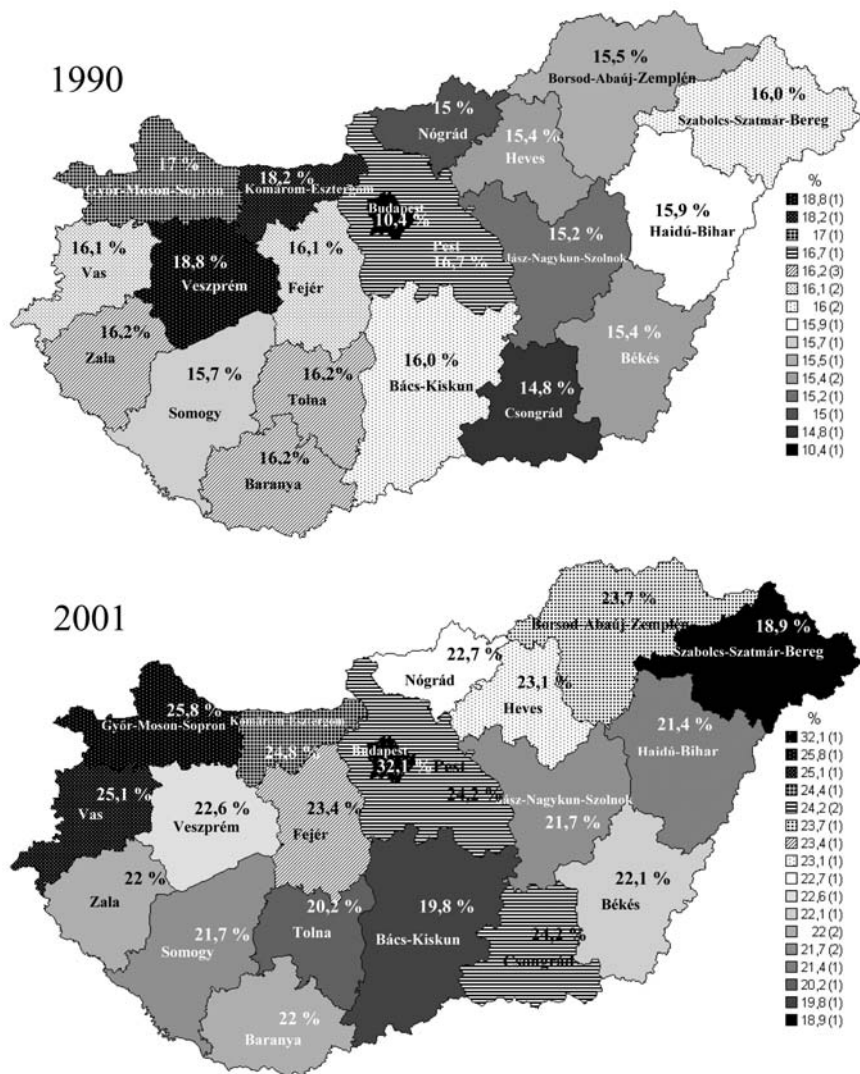
Megnevezés (megye)	A népesség száma		Legalább az ált. isk. 8. osztályt elvégezte		Szakközép- iskola szakiskola		Középiskola		Felsőfokú iskola	
	1990	2001	1990	2001	1990	2001	1990	2001	1990	2001
Budapest	1 665 500	1 550 299	87,0	94,4	45,2	-	10,4	56,6	19,1	19,8
Baranya	334 457	344 208	78,2	89,5	26,7	26,8	16,2	22,0	8,7	12,2
Bács-Kiskun	432 318	449 434	73,2	86,2	21,6	26,3	16,0	19,8	7,0	9,1
Békés	328 558	331 746	72,6	86,0	23,4	27,1	15,4	22,1	6,6	7,7
Borsod-Abaúj- Zemplén	592 302	600 633	76,9	88,3	26,8	25,7	15,5	23,7	7,9	10,2
Csongrád	353 234	362 722	77,6	90,1	28,6	24,3	14,8	24,2	9,4	13,5
Fejér	326 420	358 010	79,3	90,6	26,3	26,9	16,1	23,4	8,7	11,4
Győr-Moson-Sopron	333 964	364 195	80,9	91,9	29,8	26,2	17,0	25,8	9,2	12,6
Hajdú-Bihar	426 613	448 685	74,7	86,8	25,7	24,9	15,9	21,4	8,7	12,2
Heves	267 231	271 133	73,3	86,6	25,8	25,8	15,4	23,1	7,8	10,6
Jász-Nagykun-Szolnok	334 408	342 642	72,8	86,4	23,5	25,8	15,2	21,7	7,2	9,6
Komárom-Esztergom	247 884	263 325	79,4	90,8	26,5	29,1	18,2	24,4	7,9	10,3
Nógrád	181 266	181 934	73,0	86,3	23,2	24,6	15,0	22,7	6,7	8,3
Pest	749 924	890 915	77,1	90,2	24,0	27,3	16,7	24,2	7,4	11,4
Somogy	275 146	280 231	73,8	87,2	23,2	27,0	15,7	21,7	7,5	9,6
Szabolcs-Szatmár- Bereg	434 017	456 470	71,6	84,4	21,4	26,0	16,0	18,9	6,7	9,1
Tolna	200 172	207 006	73,6	86,8	23,0	26,9	16,2	20,2	7,9	9,3
Vas	219 515	224 264	79,2	90,8	28,3	25,9	16,1	25,1	8,3	10,3
Veszprém	297 987	312 802	77,9	90,4	25,8	29,2	18,8	22,6	8,4	10,8
Zala	243 358	249 548	75,0	88,1	25,3	27,9	16,2	22,0	7,9	9,9
Magyarország	8 244 274	8 543 379	78,1	89,1	29,2	24,9	15,0	24,4	10,1	13,3

A fenti változás természetesen a népesség egészét, társadalmi hovatartozás nélkül, érintette, éppen úgy, mint ahogyan valamennyi településtípus népességét is. Miközben ezt hangsúlyozzuk szükséges azt is megjegyezni, hogy a különböző munkát végző és különböző iskolázottságú szülők gyermekeinek továbbtanulási esélyei jelentős eltéréseket mutatott, mert egy mezőgazdasági fizikai dolgozó és egy diplomás szellemi dolgozó gyermeke között több mint hússzoros esélykülönbséget mutatott ki egy szociológiai vizsgálat. A társadalmi helyzetből következett az iskolaválasztás torzulása is, ami hozzájárult bizonyos féle kontraszelekció kialakulásához. Ennek a lényege úgy fogalmazható meg, hogy a továbbtanulásra előkészítő iskolatípusba, a gimnáziumba, elsősorban a nem fizikai dolgozók leánygyermekai tanultak tovább, míg a fizikai dolgozók fiúgyermekai elsősorban a szakmunkásképzőket, jobb esetben a szakközépiskolát választották. Ez a helyzet is hozzájárult bizonyos szakmák elnőiesedéséhez, valamint ahhoz, hogy elsősorban a mérnöki pályákra jelentkezők felkészültségi szintje az átlagosnál alacsonyabb volt (2. ábra).

Az iskolázottsági színvonalban azonban napjainkban is jelentős területi és települési eltérések figyelhetők meg. A magasabb képzettséget hordozó városok mellett a fejlettebb ipari térségek fokozatosan összefüggő sávként jelennek meg: a budapesti agglomeráció, a Duna-mente, a Közép-dunántúli Iparvidék, a Miskolc és Pécs körül kialakult ipari zóna, s a Balaton körüli idegenforgalmi zóna. Azt is meg kell jegyezzük, hogy a magasabb képzettségű népesség koncentráálásában a jelentősebb felsőfokú intézményhálózattal rendelkező települések kedvező hatása a vonzáskörzetükre is kiterjedt. Az alacsonyabb képzettségű zónák a hegy- és dombvidékek aprófalvas területeire, valamint az Alföld tanyás térségein alakultak ki (3. ábra).

A központi szerepkört betöltő települések továbbra is kiemelkednek háttérükből, s elsősorban ők az innováció-hordozók. Közben magának a központnak, de a környezetében fekvő településekben is megemelkedett a népesség képzettségi szintje. E növekedés forrásai:

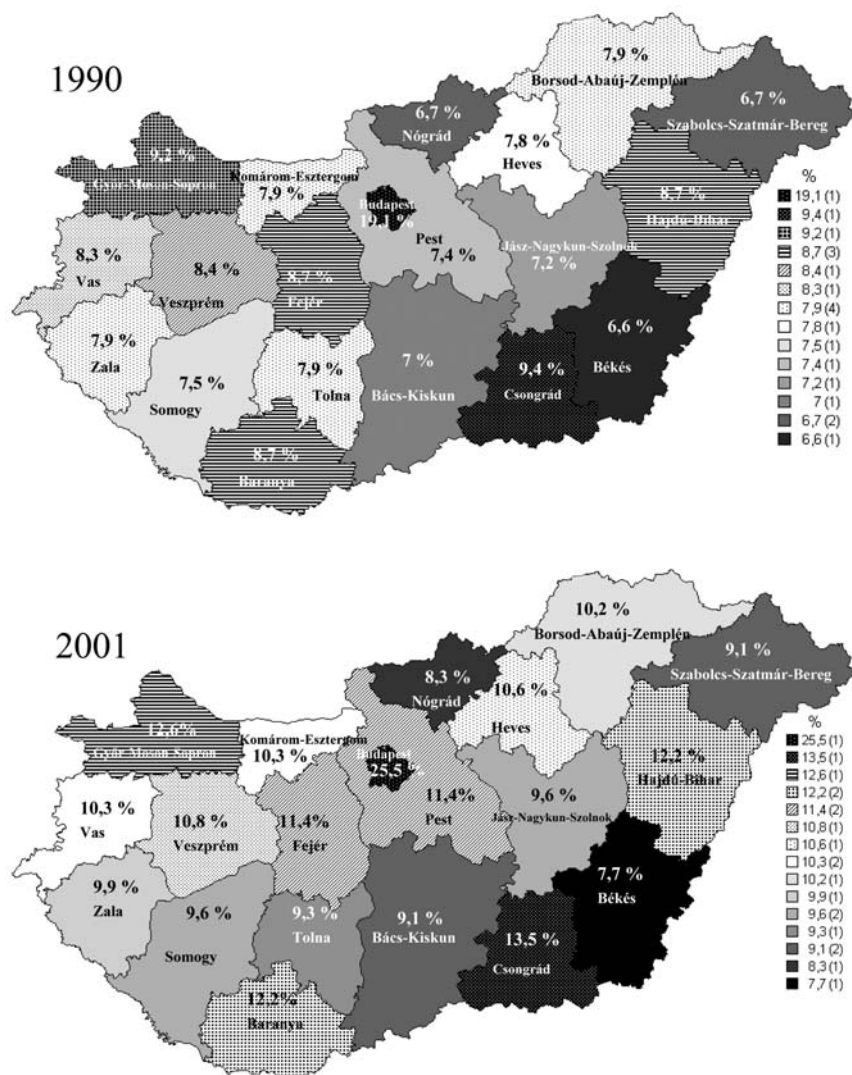
- az elvándorlás ellenére is még számottevő biológiai tartalékkal rendelkező falusi térségekben a felnövekvő fiatal korosztályok magasabb iskolázottságukkal folyamatosan növelték a népesség képzettségi indexének az értékét;
- kevésbé általánosan ható, de mégis jelentős szerepet játszott az a tény, hogy a mezőgazdaság szükségleteinek kielégítésére felerősödött a magas képzettségű szakemberek áramlása a mezőgazdasági üzemek felé;
- a falusi térségek infrastruktúrájának fejlődése is hozzájárult a képzettség emelkedéséhez;
- részben az ipari decentralizáció által életre hívott lokális munkahelyek, részben az eljáró keresők számának emelkedése is jelentősen gyarapította a szakmunkás képzettségű lakosok körét.

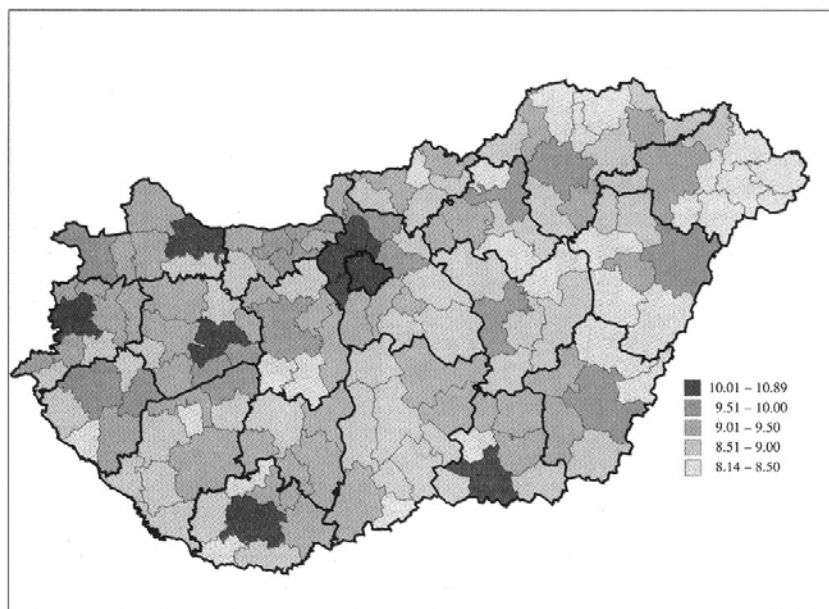
2. ábra A 15-X éves népesség középiskolai végzettsége 1990 és 2001-ben
 Figure 2 The secondary school attainment of the population older than 15 in 1990 and 2001

Mindezek a folyamatok végső soron a falusi és városi települések közötti jelentős képzettségbeli különbségek csökkenéséhez vezettek, bár a különbségek napjainkban is számottevőek. *Egy-egy település funkciójának tényleges hordozója maga a benne tömörülő, aktívan tevékenykedő népesség*, akkor e népesség bizonyos jellemzőivel lehet magát a települést is jellemezni, így egyebek mellett az iskolázottsági szinttel is (4. ábra). Minél fejlettebb, összetettebb szerepkörök ellátását végzi egy-egy település, annál jellegzetesebb a kereső népesség összetétele. A központi funkciókat hordozó népesség általános iskolázottsága, speciális képzettsége szoro-

san összefügg a funkciók jellegével, jelentőségével és súlyával, ugyanakkor a szellemi erő bizonyos mértékű koncentrációja visszahat a funkcionális hierarchia alakulására is. A népesség képzettségi szintje és a településhierarchia közötti összefüggés nyilvánvaló, de a városok népességének képzettségi szintje esetenként csak a városrégió településeivel együtt értelmezhető, mert a szuburbán területek kialakulásával egyes falusias települések is lehetnek városban foglalkoztatott, magasan képzett csoport tagjai (pl. Szentendre, Leányfalu a Dunakanyarban). Ezzel együtt általános, hogy a várostól távolodva csökken a népesség képzettségi szintje.

3. ábra A 15-X éves népesség felsőfokú iskolai végzettsége 1990 és 2001-ben
Figure 3 The higher education attainment of the population older than 15 in 1990 and 2001

4. ábra A 7 évesnél idősebb népesség által végzett átlagos osztálylétszám kistérségenként, 2001

Figure 4 The average number of completed classes of the population older than 7 by small-regions in 2001

Valamely ország, kisebb-nagyobb térség kulturális állapotát nemcsak az iskolai végzettséggel jellemezhetjük, hanem az *iskolába járással* is, illetve azokkal az intézményekkel, tárgyi és személyi feltételekkel, amelyek szolgálják az iskolai végzettség megszerzését. Ezt a feladatot ellátó intézményrendszernek is van belső hierarchiája, rendelkezik a funkcionális térszerveződésben elhelyezkedő településekkel, a társadalmi elváráshoz igazodó személyi állománnyal és technikai infrastruktúrával. Az oktatás és képzés vertikális szerkezete az óvodától az egyetemig a társadalmi felemelkedés lehetőségét testesíti meg az egyén vagy csoport számára. A nyitott társadalom azt jelenti, hogy minden ember számára szabad a rendszer, de annak igénybevétele számos tényezőtől, mindenekelőtt az egyén anyagi kompetenciájától, a család és szűkebb közösség hatásától, a távolságtól stb.

A funkció működésének másik oldalán az a társadalom áll, amely a fejlettség adott szintjén igényli az oktatás-képzés bizonyos formáit és struktúráját, mert ezzel alkalmassá válik a társadalmi munkamegosztásban való részvételre. Az intézményi hierarchia és a társadalom igényei, az intézményrendszer térbeli rendje és a társadalom térbeli rendje a fejlődés során nem egyszer ellentmondásba kerülhet egymással. Az agrár és félagrártársadalmakban az urbanizálódás hatására kialakul az oktatás vertikális rendszere, ami az urbanizálódás következtében nagyfokú koncentrációt is jelent, ami azzal jár, hogy még az agrároktatás is a városokba tömörül,

s az a látszat keletkezik, mintha a primer szektorban nem lenne lehetőség a társadalmi felemelkedésre, mert az oktatás izolálódik e társadalomtól. A fejlődő országokban ez ma lejátszódó folyamat.

Hazánkban az ipusztuális korszakra való áttérés egybe esett egy demográfiai „robbanással”, amit többek közt a szigorú abortusz-törvény idézett elő. A nagy népességű korosztályok intézményekkel való ellátása csak későn kezdődött meg, így mire a nagy létszámú korosztály részére felépültek az óvodák ez a korcsoport már általános iskolába járt, és így tovább. Eközben a foglalkozási átrétegződés nagyfokú területi átrendeződéssel is együtt járt, főleg bizonyos területek városi népessége nőtt, s így a nagy létszámú korcsoport tagjai is ide koncentrálódtak. A szükséges-építendő férőhelyek számának megállapításakor még ez a gyermekcsoport a falvak népességéhez tartozott, s így ott épültek fel a férőhelyek, ott nőtt a pedagóguslétszám stb., de a szülők és a gyermekek közben más területek városaiba költöztek. Abszolút mértékben egybeesett a szükséglet és a „férőhely”, de ténylegesen térben és korcsoportban is elváltak egymástól, s ezért hatalmas társadalmi feszültség kísért az elmúlt évtizedek iskoláztatását.

Amint jelentős társadalmi feszültséget váltott ki a gyermekek nagy létszáma, most éppen az alacsony gyermekszám a társadalmi feszültség okozója, hiszen az oktatás-képzés technikai és személyi feltételeit most is a gyermeklétszámhoz kell igazítani, ami viszont iskolák bezárását és pedagógusok elbocsátását jelenti. A mai helyzetet jellemzi, hogy 2001-ben a 0-14 éves népességcsoport a lakosság 16,%-át foglalta magában, s ez 1.694.936 főt jelentett. Az alapfokú oktatásban résztvevők száma 891 ezer fő volt. Az óvodás gyermekek száma is a maximális 478 ezer főről (1980) 325 ezerre csökkent (2005). Ugyanakkor az általános iskolai tanerők száma a maximális 90.925 főről (1987) csupán 89 784 főre csökkent. Hasonló helyzetet regisztrálhatunk az óvónők esetében is, hiszen a 33.896 fős maximumról (1987) 31.392 főre fogyott. Végül is: az óvodás gyermekek száma 32,0%-kal lett kevesebb, az óvónőké 7,4%-kal fogyott, az alapfokú oktatás gyermekeinek a száma 44,5%-kal csökkent, míg a pedagógusoké 1,3%-os csökkenést mutat.

Hazánkban területenként (megyénként) vizsgálva az iskolába járás mértékét az mondható, hogy (hazánkban az óvodáskorú gyermekek 82,3%-a jár óvodába) az óvodába járás az országos átlagtól alig tér el, a legalacsonyabb értéket Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (19,7%) találjuk, amint Észak-Magyarország is a legkisebb értékkel rendelkezik. Magyarországon a 7-14 éves korú gyermekek 97,7%-a jár általános iskolába. (Területi bontásban nem állnak adekvát korcsoport adatok rendelkezésre, ezért a számítást részben a 0-14 évesekre, illetve a 15 éves és idősebb népességre számítottam ki). Az általános iskolába járás értékei között feltűnő Pest megye alacsony (52,8%) értéke, ami magyarázatát az agglomerációba való gyors és jelentős betelepülésben találhatjuk. A 14-18 éves korú népesség 79,1%-a jár jelenleg valamilyen középfokú intézménybe, a szakmunkásképzőbe járók és középiskolások aránya 1:3,3, tehát a korábbi időszakhoz viszonyítva jelentős módosulás következett be a szakmunkásképzőbe járók és a középiskolába járók számában, hiszen a korábbi viszony nagyjából az 1:1. Ugyancsak feltűnő az, hogy a fel-

sőfokú iskolába járók Pest megyében mutatják a legkisebb hányadot. Viszont egy évtized alatt a korcsoportból az egyetemre, főiskolára járók aránya mintegy tíz százalékkal emelkedett, s jelenleg 22,3%-ot jelent. Jelentősen módosult a felsőfokú oktatási intézmények hallgatóinak tanulmányi ágak szerinti megoszlása is (3. táblázat). A gazdaság strukturális átalakulása megköveteli a nagyobb tudást, hiszen a modern gazdaság és társadalmi élet, de az egyéni élet is egyre inkább tudásigényessé válik. A társadalomnak tehát készen kell állnia nemcsak az innovációk befogadására, hanem annak gyakorlására is.

3. táblázat Felsőfokú intézmények hallgatói tanulmányi áganként (tanév elején)
Table 3. Students of universities and high schools by the type of the education
(in the beginning of the semester)

Tanulmányi ág	A hallgatók száma a nappali, esti és levelező tagozaton					Ebből: nő	
	1960/61	1970/71	1975/76	1979/80	1980/81	száma	%
Műszaki	12349	28464	35047	30495	29595	5262	29,2
Mezőgazdasági	3308	7319	8507	5481	5312	1610	5,2
Állatorvosi	626	452	527	582	575	86	0,6
Orvostudományi	5744	6498	7265	7095	6963	3748	6,9
Gyógyszerészeti	865	880	883	876	868	676	0,9
Egészségügyi	-	-	533	1653	1691	1522	1,7
Közgazdaságtudományi	2390	8280	10415	11337	11222	6729	11,1
Jogtudományi	3827	3544	4984	6362	6609	3270	6,5
Bölcsészettudományi	3905	4250	5411	5691	5836	3867	5,8
Természettudományi	2964	4569	5436	5081	5102	2268	5,0
Tanárképző főiskolai	4561	7779	13628	12002	11541	8330	11,4
Gyógypedagógiai (tanár)	330	583	1736	1503	1335	1109	1,3
Testnevelési	486	705	938	1125	1090	344	1,1
Tanítóképző intézeti, főiskolai	1687	3487	6153	8958	8420	7421	8,3
Óvónőképző intézeti	712	1434	4384	3316	3118	3112	3,1
Művészeti	831	1292	1708	1912	1889	960	1,9
Összesen	44585	80536	107555	103469	101166	50314	100,0

IRODALOM

- Becsei J.** 2004. Népességföldrajz. Ipszilon Kiadó, Békéscsaba. p. 360.
- Becsei J.** 2006. Az iskolázottság a társadalmi lét szükségszerűsége. (Néhány oktatásföldrajzi kérdés.) In: **Kókai S.** (szerk.). Földrajz és turizmus. NyFTFK Földrajzi Tanszék, Nyíregyháza. pp. 49-62.
- Becsei J. – Kincses L.** 1986a. Pedagógusok és az innováció. Békési Élet 2. pp. 155-166.
- Becsei J. – Kincses L.** 1986b. Békés megyei vélemények a pedagógiai innovációról. Békési Élet 3. pp. 275-286.
- Dombi G. – Lafferton E.** (szerk.) 2001. Az információ társadalom felé. Replika Könyvek, Budapest. p. 271.
- Szirtes G.** (szerk.) 2000. Az 1997. évi tanuló társadalom konferencia naplója. Pécs, p. 554
- Tóth J. – Trócsányi A.** é.n. A magyarság kulturális földrajza I-II. Pannónia Tankönyvek, Pécs. p. 226, p. 361.